

Har man virkelig sagt sådan?

Også i år bringer vi et par eksempler på, hvad folk har spurgt instituttet om – og hvad vi har svaret. Både spørgsmål og svar bringes i afkortet udgave.

Akkenej, arkens, arkengab?

A. D. fra Skanderborg-egnen er stødt på ordet en *akkenej* i forbindelse med en bygningsbeskrivelse og vil gerne vide, hvilken bygningsdel der kan være tale om.

Svar:

Ordet er i Jysk Ordbogs samlinger velkendt fra et østjysk område syd for Århus (se kort). Det udtales med tryk på første stavelse og stød på -j (som i rigsmålets *nej*); men det er også optegnet i sideformerne *akkenejjer* (stadig med tryk på førstestavelen og stød på j) og *akkenet* (der har tryk på stavelsen -net).

Ordet bruges om en mindre halvrund kvist på taget af stald eller lade, ad hvilken man kunne forke hø eller korn ind. Vi har indlånt ordet

akkenej

arkens

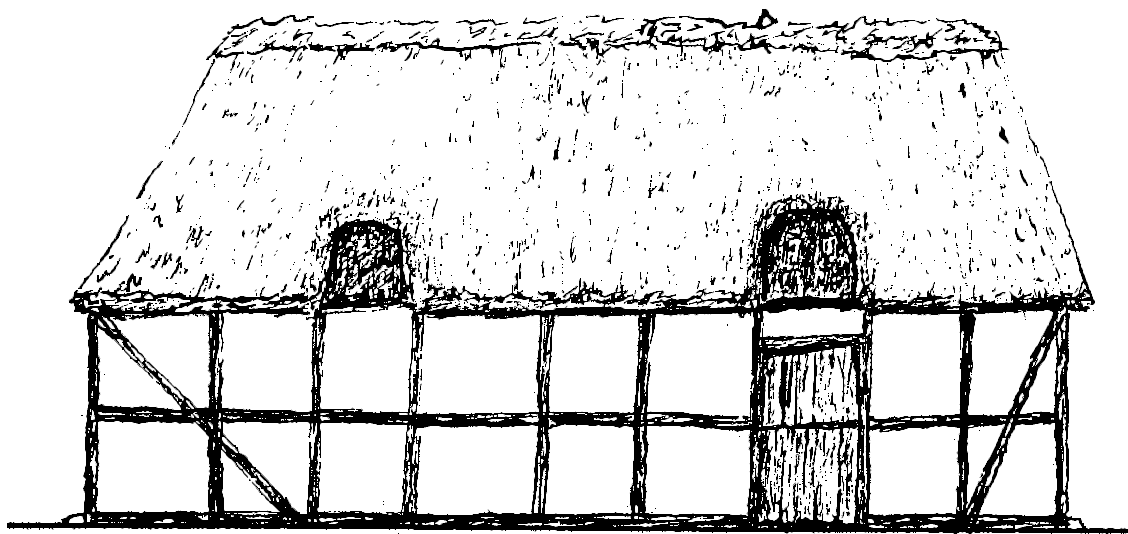

arkengab

fra nedertysk, og på dansk grund optræder det så tidligt som 1514 i formen *arkenet* i en kilde, hvor ordet betyder “udbygning el. karnap” – altså tæt på den nuværende dialektale betydning. Længere tilbage – og i stærkt vekslende former som *arkener*, *arkenel*, *arkel* (jf. Ordbog over det danske Sprog i artiklen *III.Ark*) – har det været brugt om “altan, brystværn”, og med sidstnævnte betydningsangivelse kan man følge sporet videre bagud til middelalderfransk *arquiere* (= stade for bueskytter), en afledning til latin *arcus* (= bue). Oprindelig altså en del af en bygnings forsvarsanlæg.

Ad anden vej – muligvis via hollandsk-frisisk *arken* – er ordet også trængt ind i det vestlige Sønderjylland og op i Sydvestjylland helt til Nissum Fjord. Her hedder tagkvisten sydligst et *arkens* (se kort) og nordligere *arkengab* – med et tilføjet *gab* (= gab, åbning, luge, se kort). Også i dette område træffer vi sideformer som *arengab*, *artengab*, *attengab*. Som det fremgår af følgende citat fra Hugo Matthiessen: Ribe Bys Historie s.107, er også andet end hø og korn bragt i hus gennem arkensgabet: *Hvert lille “Arkengaf” ... i Taget over mangt et Smaahus i Ribe – stod aabent saa man fra Vognene kunde forke Hø ind paa Loftet, og Klyne fra Tørvemoserne vandrede ad det samme graadige Gab ind under Taget for at sikre Familien en lun Stue, naar Vinteren meldte sig.*

Muligvis har den sydvestjyske form af ordet (*arken*) været kendt videre omkring, for på Århus-Randers-kanten (altså nord for *akkenej*-området) hedder gavlkvisten en *ark* (hvori der så sidder et *arkvindue*).

Lade med akkenejer, tegnet af en af vore meddelere.

Glant - galant?

A.S. i Tønder spørger, hvor det sønderjyske *glant* kommer fra. Hernede siger vi normalt ikke om folk, at de er flinke; nej, det er *glant* folk.

Svar:

Ordet kommer – længst tilbage – fra fransk; *glant* er nemlig oprindelig det samme ord som *galant*, hvis første tryksvage stavelse er reduceret til g-. På nutidigt rigsdansk bruges *galant* kun om en mandsperson, som optræder opmærksomt og høfligt over for damer – især (og svagt ironisk) om en, der er høflig på en lidt gammeldags facon. Men den sønderjyske brug af *glant* er meget mere omfattende. Her kan snart sagt alt kaldes *glant*, hvis man føler sig godt tilpas med det. Som nævnt i spørgsmålet kan det være en person, der er *glant*. Enten fordi vedkommende har et pænt, flot, indtagende ydre: *han æ en glant karl*; eller også går glantheden på det indre, idet vedkommende er flink, rar og omgængelig: *di æ så møje nawe glandt fålk å besøch* (= de er så meget nogle flinke folk at besøge); og er dét tilfældet, kan man få en *glant awten* i deres selskab – en behagelig, rar, hyggelig, måske sjov aften.

En ting kan også være *glant*: *vo æ de et glant hus, I hæ hee* (= hvor er det et dejligt hus, I har her), kan man sige – måske nok fordi huset er pænt, men allersnarest fordi det er godt og praktisk indrettet. På disse måder kan ordet bruges i næsten hele Sønderjylland (kun Als og Sundeved undtaget), desuden i Sydvestjylland (se kort).

Det er ikke hernede, alle disse betydningsnuancer pludselig er blevet udviklet. Sønderjyderne har blot fastholdt den betydningsbredde,

glant

som *galant* havde, da ordet i 1700-tallet blev indlånt i dansk. Går vi til datidens rigssprogs-skrivende forfattere, som de citeres i Ordbog over det Danske Sprog, så vil man støde på mange af de samme betydningsnuancer som i sønderjysk. Når fx Holberg kalder nogle studier galante, så er det fordi han finder dem mere underholdende end absolut nyttige, og når H.C. Andersen kalder folk i København for galante, så er det deres elskværdige imødekommenhed, han tænker på. Det er først hen i 1800-tallet, at den nuværende snævre betydning af *galant* slår igennem i rigssproget.

Bejshywl

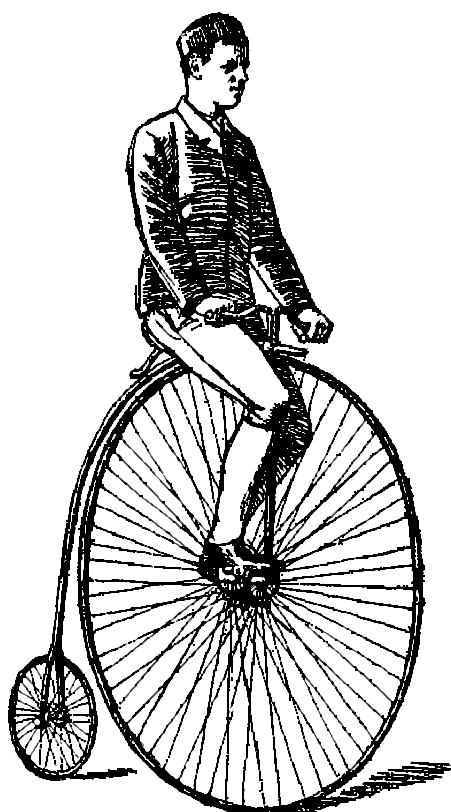
I Achton Friis: *De Jyders Land*, bd. I, s. 358, hedder det: *vi lagde ud paa vore Hedefærder sydover, skrævende over vore gesvindte "Bejshywl"*. En spørger vil gerne have nærmere oplysninger om ordet *bejshywl*.

Svar:

Ordet er et godt eksempel på det, sprogforskere kalder en "folkeetymologisk" dannelse. Når et fremmedord indlånes, virker det ofte sært uforståeligt på folk, men bevidst eller ubevidst kan det vække associationer til noget hjemligt og blive omdannet i tilknytning hertil. En del af ordet kan ændre lydlig struktur og tage form af noget kendt; fx er navnet på ædelstenen *karbunkel* blevet omdannet til *karfunkel* med tilknytning til udsagnsordet at *funkle*, naturligvis fordi ædelstenen funkler. Tidligt i 1800-tallet indlånede vi fra tysk talemåden *forsigtighed er en borgmester-dyd*; det sidste ord er en fordanskning af det tyske *Bürger-meistertut* (sammensat af borger og mesterdyd); men da ordet

mesterdyd ikke fandtes på dansk, blev det tyske ord folkeetymologisk omsat til borgmester + dyd; ordet *forsigtighed* gengiver det tyske *Vorsicht*, men i dette ords ældre betydning "forudseenhed" – en betydning som det danske ord allerede var ved at miste; så talemåden betyder altså egentlig noget helt andet, end vi nu lægger i den, nemlig: "forudseenhed er en mesterdyd for en(hver) borger".

Da cyklen kom til landet skulle den naturligvis navngives; en af de første cykeltyper kom på markedet herhjemme i slutningen af 1860-erne med det franske navn *velocipede* (= hurtigfod); her var der ikke mange tilknytningsmuligheder til dansk ordforråd, og det københavnske folkevid omdøbte så ironisk apparatet til en *væltepeter*.

"Den høje Bicykel". Ill. fra Salmonsens Konversationsleksikon

Folkeetymologisering er et kendt fænomen i alle sprog – også i jysk, og her er Achton Friis' *Bejshywl* (= bisse-hjul) et glimrende eksempel. *Bisse-hjul* er formentlig en spøgefuldst omplantning af det engelske *bicycle*, hvor det udnyttes, at det engelske ords start udtales næsten som det vestjyske *bejs* (= bisse, dvs. rende løbsk, egl. brugt om køer). Friis har ordet fra Viborg-egnen, men det har nok været en videre udbredt spøg, for i Jysk Ordbogs samlinger ligger en optegnelse på det samme fra Nibe i 1913. Den vittige betegnelse (på linje med *væltepeter*) har formentlig slået an mange steder i Vestjylland, hvor man i forvejen også brugte ordet *bejs* i den hånligt afvisende vending *du kan rende og bisse* (= rende og hoppe). Se artiklen s. 32.

Kløvning?

En spørger fra Randers har undret sig over, hvorfor en klodsmajor i nogle jyske dialekter bliver kaldt en *kløvning* og vil gerne vide, om det er et fællesjysk ord.

Svar:

Først selve ordet *kløvning*: det er afledt af udsagnsordet at kløve og betegner vel tidligst selve det at kløve noget. Men derpå kan det betegne resultatet af dette arbejde, et stykke sten eller træ fremkommet ved kløvning, altså noget meget groft tildannet. Denne sidste betydning har så været udgangspunkt for ordets brug som personbetegnelse, anvendt om en klodset, kluntet, kejtet ubehjælpelig person – en klodsmajor – der også godt kunne være lidt ubegavet og enfoldig.

Ordet er særdeles velafhjemlet fra Vendsyssel og Han; mere spredt har vi det optegnet fra Himmerland, og sporadisk forekommer det desuden i Thy, på Mors, i Salling og i Ommersyssel (jf. kortet). Så hvis spørgeren har mødt ordet i Randers, kunne det let tænkes at være brugt af en person, der var kommet til byen nordfra.

Meget taler for, at ordet er udgået fra Vendsyssel. Her bruges *i kløvning* om en mand eller en dreng med de ovenfor nævnte egenskaber. Vendelbo-skældsord kan man stifte nærmere bekendtskab med i Nikolaj Dalsgaards artikel *Haj ær da i sær faks* i sidste års Ord & Sag.